

Borba protiv femicida na Zapadnom Balkanu

► Pripremila: Amina Hujdur, AIRE Centar

Dr. Kosana Beker: O sudskom odgovoru na femicid, statistici i prikupljanju podataka, postojanju društveno nametnute rodno zasnovane stigmatizacije u sudnicama, izazovima pri određivanju kazne i potrebi da se unaprijede zakonodavstva na Zapadnom Balkanu

Zapadni Balkan se trenutno suočava sa hitnim problemom: istraživanja ukazuju na to da su žene često najmanje sigurne u vlastitim domovima i da ih najčešće povređuju i/ili ubijaju bliski članovi porodice i intimni partneri. Iako femicid – ubistvo žene zbog njenog spola, roda, rodnih uloga, koji predstavlja najekstremniju manifestaciju nasilja nad ženama – nije inkriminiran u većini zemalja Zapadnog Balkana, rasprostranjenost i teški efekti tog krivičnog djela se osjećaju skoro svakog dana, što podstiče zahtjeve za zaštitu žrtava i njihovih porodica i strožije kazne za odgovorne. Sa svakim novim slučajem pitanje kako pravosuđe može djelotvorno da procesuirat ta krivična djela i da odvratiti od izvršenja tih krivičnih djela u budućnosti dobija veliki značaj.

Nakon tri godine istraživanja, odgovarajući na to pitanje, AIRE Centar i „FemPlatz“ predstavili su sveobuhvatnu regionalnu studiju o femicidu pod nazivom „Sudski odgovor na femicid na Zapadnom Balkanu – pravni okvir i sudska praksa“. Uz taj dokument, AIRE Centar objavio je i „Postupanje u slučajevima femicida – priručnik za pravosuđe“. O tome

smo razgovarali sa autoricom tih studija, dr. Kosanom Beker, stručnjakinjom za rodnu ravnopravnost, programskom direktoricom „FemPlatza“ i članicom Regionalnog odbora Mreže sudija i sutkinja posvećenih jačanju rodne ravnopravnosti, i zamolili je da nam predstavi nalaze.

Jedan od ključnih doprinosa studije su podaci koji su prikupljeni u procesuiranju femicida u regionu, naročito imajući u vidu da nacionalne baze podataka nisu potpune, ili da ne postoje. Koje su glavne karakteristike ovih krivičnih djela u regionu?

Kosana Beker: Jedan od osnovnih doprinosa naše studije jeste ne samo prikupljanje podataka već i sveobuhvatni pristup koji smo primenili. U svim zemljama regiona nevladine organizacije (NVO) obično prikupljaju podatke, od profila učinilaca i profila žrtve do svih ostalih pojedinosti o krivičnom delu, koje često prikupljaju iz medijskih izvora. Stoga, mi smo se usredsredili na analizu sudskih presuda, prvenstveno kako bismo stekli uvid u sudsku praksu i formulisali konkretne preporuke usmerene na region. Međutim, u svom radu suočili smo se sa izazovima.

Imajući u vidu da **femicid nije inkriminisan kao posebno krivično delo u zemljama Zapadnog Balkana, osim nedavno u Severnoj Makedoniji**^[22], veoma je izazovno,

ako ne i nemoguće, valjano pratiti i analizirati predmete femicida. U zvaničnim nacionalnim statistikama nisu posebno dati podaci o femicidima, te ne postoje javno dostupni podaci o ovoj rasprostranjenoj društvenoj pojavi.

Štaviše, **približno trećina femicida u regionu okončava se samoubistvom učinioca**. Taj aspekt je od ključnog značaja za razumevanje, budući da samoubistva učinilaca znače da nema suđenja a samim time ni pravnog postupka koji se može proučiti. Dakle, od suštinske je važnosti da prihvatimo da je bar trećina naših podataka nepotpuna zbog femicida čiji je rezultat samoubistvo, što je konstatovano u svim našim nacionalnim studijama. Imajući to u vidu, kao i nepotpunost ili nepostojanje nacionalnih baza podataka o femicidu, jasno je da je hitno potrebno uspostaviti **nezavisno telo za praćenje femicida** u regionu, tzv. Femicide Watch^[23]. Takav mehanizam obezbedio bi prikupljanje sveobuhvatnih podataka o svim femicidima i pokušajima femicida u svim zemljama. S obzirom na veliki broj žrtava, veoma je važno uspostaviti pouzdan sistem za praćenje i analizu tih predmeta.

Karakteristike predmeta femicida su prilično ujednačene u zemljama Zapadnog Balkana. To zajedničko obeležje zemalja predstavlja priliku za saradnju i razmenu znanja s obzirom na brojne sličnosti društvenih i geopolitičkih konteksta, kao i zakonodavstava i sudskih sistema.

Takođe je potrebno napomenuti da, premda postoje neki podaci o nasilju nad ženama, oni su često specifični za određena krivična dela,

naročito nasilje u porodici. Stoga se izazov sastoji u prikupljanju sveobuhvatnih podataka o drugim krivičnim delima, uključujući ubistva. Kako zemlje razvijaju baze podataka o nasilju nad ženama, širenje njihovog obima kako bi obuhvatile i druga krivična dela, a ne samo nasilje u porodici, od suštinskog je značaja za celovitije shvatanje problema.

Koje je informacije o predmetima femicida potrebno prikupljati da bi baza podataka bila sveobuhvatna?

Kosana Beker: Uspostavljanje sveobuhvatne i delotvorne baze podataka bilo bi mnogo izvodljivije da je femicid inkriminisan kao posebno i samostalno krivično delo u zemljama Zapadnog Balkana. Međutim, istraživači se često, u odsustvu takvog izvora, oslanjaju na statistiku o smrti, koja je obično kategorisana prema polu i koja daje ukupan broj žena i muškaraca ubijenih tokom određenog perioda. Međutim, svako ubistvo žene nije femicid. Tu postaje očigledna potreba da se napravi sveobuhvatnija baza podataka.

Zbog tog razloga, za naša istraživanja morali smo da koristimo postojeće kategorije krivičnih dela u skladu sa krivičnim zakonima zemalja u regionu, uključujući ubistvo, teško ubistvo i nasilje u porodici čiji je rezultat smrt žrtve. Tražili smo sudsku praksu o svim predmetima ubistva žene, od običnih do teških ubistava.

Sada koristimo novi **Statistički okvir za merenje rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica (poznatih i pod nazivom „femicid/**

ne koristi izričito u novim dopunama Krivičnog zakonika, usvojenim u martu 2023. godine, u njima su opisane otežavajuće okolnosti i rodno motivirana priroda ovog krivičnog djela.

[23] Prema stavu Ujedinjenih naroda, cilj inicijative za uspostavljanje Femicide Watcha je usredsređivanje na sprečavanje femicida putem prikupljanja uporedivih podataka o stopama femicida na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou. Podatke o predmetima femicida analiziraju nacionalna višedisciplinarna tijela iz perspektive ljudskih prava kako bi utvrdila nedostatke u nacionalnim zakonima i politikama, uključujući nivo njihovog provođenja, i preduzela preventivne mjere. Udruženje građanki FemPlatz je bilo angažirano na repliciranju modela Femicide Watcha, razvijenog u Srbiji, Albaniji i Crnoj Gori, i radilo je na uspostavljanju temelja za organiziranje regionalnog Femicide Watcha.

femicid“)^[24] koji su razvile Kancelarija UN za borbu protiv droge i kriminala i UN Women 2022. godine. Taj mehanizam pruža sveobuhvatan statistički okvir za merenje rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica. Njegovi autori su imali u vidu da bi neke zemlje mogle da se opiru uvođenju novog krivičnog dela femicida, te su obezbedili da okvir omogućuje prikupljanje podataka na globalnom nivou, bez obzira na to da li je neka zemlja inkriminirala femicid kao posebno krivično delo.

Nikad ne smemo da potcenimo značaj prikupljanja podataka i statistike o tim krivičnim delima. Ti podaci bi nam omogućili da pratimo trendove rasta ili pada u određenim periodima i određenim područjima, što je ključni preduslov za uspešno sprečavanje femicida. Ti podaci, takođe, mogu da obezbede bolju ocenu efekata javnih politika usmerenih na prevenciju i kontrolu femicida i mogu da pomognu nadležnim organima da donose odluke zasnovane na činjenicama. Pored toga, sudski podaci o femicidima (tj. u najmanju ruku, podaci o učiniocima i žrtvama razvrstani prema polu) omogućili bi analizu sudskog odgovora na rodno zasnovana ubistva žena i prakse odmeravanja kazne.

Na koji način se predrasude, običaji, tradicije i ostale prakse zasnovane na ideji o inferiornosti žena ispoljavaju u sudnicama u regionu? Kako postojanje stigmatizacije sprečava djelotvorno procesuiranje rodno zasnovanog nasilja i femicida?

Kosana Beker: Suzbijanje stereotipa i predrasuda u pravosuđu izuzetno je važan aspekt delotvornog procesuiranja i obezbeđivanja pravde u predmetima rodno zasnovanog nasilja i femicida. Tokom naših istraživanja uočili smo prisustvo brojnih stereotipa i predrasuda među nosiocima pravosudnih funkcija. Važno je napomenuti da to nije univerzalni problem i da tu pristrasnost ne ispoljavaju sve sudije i

tužiocima. Međutim, moramo da shvatimo da su nosioci sudskih funkcija istovremeno i članovi našeg društva, koje oblikuju društvene norme i vrednosti, i da društveno nametnuti stereotipi u nekim slučajevima pronađu put do sudnica. Izazov je prepoznati i prevazići tu ukorenjenu pristrasnost kako bi se obezbedio pravičan i pravedan pravni postupak.

Naprimera, kada smo razmatrali olakšavajuće i otežavajuće okolnosti prilikom odmeravanja kazne, naišli smo na predmete u kojima je sud smatrao da je činjenica da je učinilac „porodični čovek“ olakšavajući faktor. Ta perspektiva ne priznaje da je to lice ubilo člana porodice, svog intimnog partnera, suprugu ili majku svoje dece, kao ni težak efekat koji taj femicid ima na preživle članove porodice, naročito na decu koja su ostala bez majke. Ekonomski status učinioca predstavlja još jedan problematični faktor. U nekim predmetima femicida sud je okvalifikovao siromaštvo kao olakšavajuću okolnost iako ono ne predstavlja ni relevantan, ni opravdani faktor. Dakle, **sud prilikom odmeravanja kazne ne treba da pridaje veliki značaj porodičnoj ili ekonomskoj situaciji učinioca.**

U nekoliko predmeta utvrđeno je da je sudija otvoreno izrazio rodne stereotipe, a te primere smo istakli u našoj studiji. Od suštinskog je značaja da se ta pitanja iznesu na svetlo dana, da se pokaže da takva pristrasnost, zaista, postoji u pravosudnom sistemu. Time nastojimo da podstaknemo svest i promene kod sudija, da ih ohrabrimo da kritički prouče sopstvenu pristrasnost, kao i da promoviramo pravičan i nepristrasan pravni sistem. Želeli smo da naša studija posluži kao platforma, da prikaže primere iz stvarnog života u regionu, da ospori shvatanja da je takva pristrasnost nemoguća ili nepostojeća. Ta transparentnost je od ključnog značaja za pokretanje diskusija i intervencija radi eliminacije duboko ukorenjenih stereotipa u pravosudnom sistemu.

Sjeverna Makedonija je jedina zemlja u regionu koja je inkriminirala femicid u izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika, koje je usvojila u martu 2023. godine. Koji su glavni argumenti za uvođenje sličnog zakonodavstva u drugim zemljama Zapadnog Balkana i kako treba formulirati ta pravna rješenja na osnovu najboljih međunarodnih praksi?

Kosana Beker: Nedavna inkriminacija femicida u Severnoj Makedoniji je pomak vredan hvale. U njenom zakonodavstvu je sada propisano da rodno zasnovano nasilje koje kao posledicu ima ubistvo žene i devojčice koja nije navršila 18 godina predstavlja teško ubistvo. Iako to rešenje nije ni idealno, ni sveobuhvatno, veoma je pozitivno što je femicid inkriminisan kao teško ubistvo, imajući u vidu da je za njega propisana kazna zatvora od najmanje 10 godina, a da se može izreći i kazna doživotnog zatvora. Iako zakonodavac nije upotrebio termin „femicid“, usvajanje te odredbe zadovoljava potrebu priznanja i kažnjavanja rodno zasnovanih ubistava žena^[25].

Nepostojanje univerzalne, međunarodno priznate definicije femicida komplikuje stvari. Razni regioni, naročito Latinska i Centralna Amerika, usvojili su sopstvene definicije zasnovane na najrasprostranjenijim problemima u njihovim društvima. Hitna potreba da se femicid izričito prizna i inkriminiše osnovni je argument za uvođenje sličnog zakonodavstva na Zapadnom Balkanu. To priznanje bi omogućilo usmereniji i delotvorniji odgovor na specifičnu prirodu rodno zasnovanih ubistava žena.

Premda ne postoji jedna najbolja međunarodna praksa za formulisanje tog zakonodavstva, od suštinskog je značaja da se njime obuhvate ključni elementi. U idealnom slučaju u tom zakonodavstvu bi muškarci trebalo da budu identifikovani kao učinioci, a žene kao žrtve

i trebalo bi da se navedu konteksti u kojima dolazi do femicida, npr. u okviru porodičnih ili partnerskih odnosa. Usaglašavanje sa Statističkim okvirom UN za merenje rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica bi moglo predstavljati osnov za formulisanje tog zakonodavstva.

U odabiru reči dozvoljena je fleksibilnost kako bi definicija femicida bila u skladu sa pravnim okvirom svake zemlje. Ključno je obuhvatiti osnovne elemente koji čine femicid, kao što preporučuju UN. Važno je da pravni stručnjaci pokrenu dijalog i diskusiju i utvrde šta je najprimerenije za svaku zemlju u regionu, što bi doprinelo ostvarenju konsenzusa o definiciji koja je u skladu sa pravnim sistemima i kulturnim kontekstima Zapadnog Balkana.

Na koje načine se može unaprijediti saradnja između državnih institucija (uključujući pravosuđe i druge institucije u lancu pravde) i civilnog društva u oblasti procesuiranja i prevencije femicida?

Kosana Beker: Duboko sam uverena da pravosudne institucije i NVO treba više da saraduju. Neke sudije, istina, nisu voljne da saraduju sa NVO. Važno je priznati da postoje razne NVO. Neke su usredsređene na pomoć žrtvama nasilja, a njihovi članovi, iako možda ne poseduju opsežna stručna znanja, mogu da ponude dragocene uvide u izazove sa kojim se žene suočavaju u pravnom sistemu. Možda ne umeju izvrsno da sačinjavaju pravne akte, ali su njihova iskustva i perspektive podjednako važni.

S druge strane, NVO u svakoj zemlji funkcionišu više kao takozvani trustovi mozgova, koji sprovode istraživanja koja pravosuđu nude alternativna stanovišta i prilike za unapređenje. Taj značajni doprinos omogućuje sudijama da prodube svoje razumevanje određenih pitanja, a da pri tome ne ulažu mnogo vremena u

[25] Više o ovom historijskom koraku u publikaciji AIRE Centra „Femicide in the Republic of North Macedonia: The State of Affairs, the Legal Framework and the Judicial Practice“: <https://shorturl.at/kyX36>, objavljenoj u septembru 2023. godine.

istraživanja i uporedne prakse. Prihvatanjem tog saradničkog pristupa pravosuđe ima koristi od istraživanja i smernica koje pružaju NVO, čime se podstiče delotvorniji odgovor na kompleksnosti femicida i rodno zasnovanog nasilja.

U regionalnoj studiji „Sudski odgovor na femicid na Zapadnom Balkanu – pravni okvir i sudska praksa“ preporučuje se da se izrade sudske smjernice za predmete femicida. Stoga je AIRE Centar objavio „Postupanje u slučajevima femicida – priručnik za pravosuđe“. Kako se u tom priručniku rješavaju goruća pitanja u vezi sa sudskom praksom o femicidu?

Kosana Bekker: Tokom poslednje tri godine uspešno smo sprovedli osnovna istraživanja sudskih praksi u svih šest zemalja, koja su objavljena kako u nacionalnim izveštajima, tako i u ovom regionalnom izveštaju. Proučavajući specifičnosti svake zemlje, utvrdili smo i razlike i izrazite sličnosti u njihovim pravnim sistemima. Ali, sav ovaj višegodišnji rad bio je usmeren na ostvarenje ključnog cilja – na formulisanje preporuka koje su sveobuhvatne, usmerene i primenjive u cijelom regionu.

Jedan od najvažnijih zaključaka naših istraživanja odnosio se na najbolju praksu koja može poslužiti kao smernice za sudije, informacije koje bi mogle biti dragocene drugim učesnicima u sudskom postupku, od tužilaca do advokata. Naša istraživanja su ukazala na određene nedoslednosti u postupcima za femicid, naročito u pogledu kvalifikacije krivičnog dela i utvrđivanja da li je reč o rodno zasnovanom krivičnom delu. Pored toga, ni olakšavajuće, ni otežavajuće okolnosti veoma često nisu dobro obrazložene. Bilo je i slučajeva sklapanja sporazuma o priznanju krivice sa tužilaštvom, koji su porodicu žrtve ostavili bez prava glasa i valjanog zadovoljenja.

Dakle, nakon ove regionalne studije objavili smo „Postupanje u slučajevima femicida – priručnik za pravosuđe“ kako bismo obezbedili efikasne, pravične i adekvatne sudske postupke,

naročito klasifikaciju femicida i dublje razumevanje te posebne vrste krivičnog dela. Taj dokument predstavlja prilagođen vodič za pravnu kvalifikaciju akta (u odsustvu posebnog krivičnog dela) kako bi se umanjile pravna neizvesnost i moguće greške u klasifikaciji tog krivičnog dela. U njemu posebno analiziramo i pojašnjavamo olakšavajuće i otežavajuće okolnosti iz rodne perspektive uz navođenje primera iz pravosnažno okončanih sudskih predmeta. U tom priručniku se ističe i sprovođenje standarda dužne pažnje, a on doprinosi i boljem razumevanju pristupa sudskog postupka usredsređenog na žrtvu. Istrage slučajeva femicida, uključujući utvrđivanje činjenica tokom krivičnog postupka, treba sprovoditi s dužnom pažnjom i one ne treba da se svedu na pukou utvrđivanje činjeničnog stanja, već da uzmu u obzir moguće prisustvo mizoginih stavova učinioca, njegovu fizičku superiornost i dominaciju, nejednakost fizičke snage i moći, kao i prethodnu istoriju nasilja i druge relevantne činjenice. Priručnik sadrži i detaljno objašnjenje standarda uspostavljenih Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulskom konvencijom).

Na kraju bih želela da iskoristim ovu priliku i ukažem na značajne doprinose koautorki tog priručnika, dr Slobodanke Konstantinović-Vilić i dr Nevene Petrušić, koje su svojom velikom stručnošću doprinele formulisanju značajnih preporuka za sudije i ostale pravne aktere.

U ovom priručniku, zasnovanom na stvarnoj sudskoj praksi, koristile smo jednostavan jezik i pružile praktične primere s obzirom na činjenicu da smo nastojale da kreiramo delotvornu alatku koja bi pravosudnim akterima pomogla da steknu sveobuhvatno razumevanje ključnih pitanja u vezi sa procesuiranjem femicida. Uverena sam da ovaj dokument predstavlja ključnu alatku za sve one koji nastoje da se izbore sa kompleksnostima koje karakterišu femicid i rodno zasnovano nasilje.

Od inkriminiranja femicida do uspostavljanja sistema za prikupljanje podataka i unapređenja

sudskih baza podataka, primjene najboljih praksi procesuiranja predmeta femicida, poboljšanja obuke za nosioce pravosudnih funkcija i uspostavljanja nezavisnih tijela za praćenje femicida širom regiona – brojni su načini na koje se pravosuđe može osnažiti za borbu sa sve većim

izazovom slučajeva femicida na Zapadnom Balkanu. Stručnjac poput dr. Kosane Beker, koji su posvetili godine tim naporima, nesumnjivo utiru put značajnom djelovanju, a AIRE Centar bi želio da joj izrazi zahvalnost za njen dragocjeni doprinos.